

духовен живот. С други думи, без да се признава определено "присъствието" ѝ в процеси, свързани с формирането на националната общност, се оказва, че тя е органично вплетена в тези процеси, участва в изграждането на моралния кодекс на нацията, на нейната психология, духовни структури. В такъв смисъл, ако се придържаме към категориите форма и съдържание, тя става една от съставките на съдържанието. Не случайно цяла творческа генерация (поколението от 40-те - 60-те години) има за кристализиращ, обединяващ и сплотяващ център черковната борба. Но не само като масово организирано гражданско движение, а и като процес, който легализира българската църква, включва я в духовното и политическото обновление на българското общество. Затова несъстоятелни са опитите да се прави грацията на исторически явления като черковна борба и националноосвободително движение, да се подценява едното за сметка на другото, да се тълкуват превратно публикации на Каравелов и Ботев, свързани с движението за църковна самостоятелност.

Европейското и американското просветителство оказват стимулиращо въздействие върху писатели, журналисти, публицисти, общественици, просветни дейци на Българското възраждане. То се долавя във възгледите на Берон и Селимински, Фотинов и Славейков, Друмев и Каравелов. Търси се и се открива в отношението им към образованието и просветата, към конкретни проблеми на философията, социологията, естествените науки. Епизодични са проучванията на учените обаче за диалога между българските интелектуалци и представителите на просветителството по проблемите на религията и църквата. По тези съображения преди да разгледаме въпроса за отношението на възрожденските творци към религията и църковните институции, е необходимо да посочим становището на европейските и американските просветители по посочения проблем.

Веднага, ясно и категорично трябва да отбележим, че те са деисти, т.е. признават съществуването на висша сила, на божествено начало в сътворението и изменчивостта на света. Същевременно обаче се обявяват против църковната догматика, против опорочените църковни институции. Това е документирано в публикации на Волф, Менделсон, Лесинг, Хердер, Шилер, Томас Джеферсон, Бенджамин Франклин, Томас Пейн, Томас Купер. Докато за някои от европейските и американските просветители обаче (Лесинг, Джеферсон, Франклин, Пейн) светът, след като е създаден от върховната сила, се движи по свои естествени закони без нейното пряко вмешателство, за други (Волф, Менделсон), както в процеса на сътворяването, така и във всички закономерности на природата и обществото се чувства присъствието на Бог. Радикалното крило на просветителството, открило във "всемогъщия дух" първопричината за съществуването на вселената, при обяснението на конкретни въпроси отстоява принципите на естествонаучния материализъм: възприема света като обективна реалност, която съществува независимо от съзнанието; признава взаимната връзка и зависимост между явленията; търси в прогресивното и настъпателното развитие проява на закономерностите. В борбата срещу клерикализма просветителите правят опит да създадат модел на една "по-разумна религия", която да не влиза в противоречие с полета на научната мисъл¹. Такива са в общ план становищата на просветителството като направление за религията и за нейните институции. Как са аргументирани и популяризирани те от отделни негови представители?

Независимо че критикува язвително крепителите на църквата, инквизицията, религиозното мракобесие, американският просветител Дж. Дрепер е убеден и последователен деист. Нападките му срещу църквата са предопределени от това доколко тя се явява отрицателен фактор за напредъка на науката, просветата, обществото. Веруюто на Дрепер, респективно на просветителите, е чрез критиката на разума не да се отдалечи християнството от науката, а да се развива паралелно с нейните